

Ad Alınır Mı Verilir Mi? Milli Bilinç Bağlamında Ad Konusu ve Bingöl'deki Soyadları*

Are Names Taken Or Given? Names in the Context of National Consciousness and Surnames in Bingol

Farız Yıldırım - Bilgütay Dursunoğlu*

Özet

Adın milli bilinç bağlamında önem kazanması ve değerlendirilmesi, ulusal nitelikli devlet yapılanmalarının sonucudur. Bu konuda nüfus tesciliyle meşrulaştırılan devlet müdahalelerinden söz edilebilir. Bingöl'deki soyadları da büyük oranda Soyadı Kanunu'na istinaden bir "idari tedbir" olarak bu yöntemle belirlenmiştir.

Kişi adları bilimi (antroponomi) bağlamında değerlendirilebilecek bu yazıda adın tanımı, ayırma ve bağlama görevi, alınıp verilme meselesi, verilme mantığı, kökeni, ad ver(il)me geleneği, milli bilinç bağlamında ad konusu, bir dil planlaması olarak Soyadı Kanunu ve idari tedbir olarak Bingöl'deki soyadları gibi konu başlıkları yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ad, antroponimi, soyadı, Soyadı Kanunu, Bingöl'deki soyadları, milli bilinç, dil planlaması, Cumhuriyet'in dil planlaması.

Abstract

Gaining importance of the name on the context of national consciousness is a result of the structure of the national-featured nations. In this subject, legitimacy by the interventions of government can be mentioned by registration of the population. By using this method, the surnames in Bingöl are also largely based on The Surname Law as an administrative measure.

In this study, which can be evaluated in the context of Anthroponomy the subjects are examined in the following titles such as definition of name, its separating and binding

* Bu çalışma, daha önce II. Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu'nda "Bingöl'deki Soyadları Bağlamında Bir Çalışma" adıyla bildiri olarak sunulmuştur.

* Arş. Gör. Farız Yıldırım, Arş. Gör. Bilgütay Dursunoğlu, Bingöl Üniversitesi, Bingöl.
farizyildirim@hotmail.com, bilgutaydursunoglu@gmail.com.

functions, the problem of taking-giving of names, logic of giving names, its origin and the tradition, the name in the context of national consciousness, The Surname Law as a language planning, the surnames in Bingöl as an administrative measure.

Key Words: Name, Anthroponomy, surname, The Surname Law, surnames in Bingöl, national consciousness, language planning, language planning of The Republic of Turkey

1. Ad Bilimi ve Ad Konusu

1. 1. Ad bilimi

Bu yazının konusunu teşkil eden kişi adları (anthroponymy/antroponimi), esasında ad biliminin (onomastic/onomastik) alt dallarından birisidir. Ad konusunda genel bir kapsamı ifade eden ad biliminin diğer alt dalları ise şunlardır: yer adlarıyla uğraşan yer adları bilimi (toponymy/toponimi), dağ adlarıyla uğraşan, dağ adları bilimi (h/oronymy/ h/oronimi) göl, nehir, ırmak vs. su adlarıyla uğraşan su adları bilimi (hidronymy/hidronimi). Ad bilimini esas itibariyle dil bilim ile ilişkilendiren Saim Sakaoğlu, bu disiplinin gelişimi hakkında şunları söyler:

“Ele aldığı konunun genişliği dolayısıyla birçok bilim dallarının yakın yardımına ihtiyacı olan Toponymie ve Anthroponymie aslında genel dil biliminin ayrılmaz bir parçası, hatta bir bölümüdür. Dilcilerin yeterince ele almamaları yüzünden, ilgili bulunduğu çeşitli bilim dallarınca araştırılmaya başlanınca, bağımsız bir bilgi dalı olma eğilimini göstermiş ve sonunda Fransız bilginlerinden Auguste Longnan tarafından bağımsızlığı ilan edilmiştir. Belçikalı bilginlerden Codefroy Kurtt da bu bilim dalına Toponymie adını uygun görmüştür. (...) bu ad ülkelere göre başka başka adlarla ifade edilmiş, hatta bazılarınca sadece 'toprak dili' dahi denilmesi uygun görülmüştür. Aşağı yukarı 1888 yılından itibaren söz konusu olan Toponymie ve Anthroponymie oldukça geniş bir bilim çevresi geliştirmiştir ve bugün öbür bilim dalları gibi, üniversitelerde bağımsız olarak kürsü halinde okutulmaktadır (1951). Genç bir bilim olmasına karşılık, ki bu özellik bütün linguistik disiplinlerini içine almaktadır, kısa bir bocalama devresi geçirdikten sonra 1938 yılı Temmuz’unda Paris’te birinci, 1947 Temmuz’unda yine Paris’te ve nihayet 1949 Temmuz’unda Brüksel’de üçüncü uluslararası kurultayı toplamakla büsbütün bir bilim disiplini olarak, daha toplayıcı bir ad olan Onomastique bilimleri adıyla ortaya çıkmıştır.”¹

¹ Saim Sakaoğlu, *Türk Ad Bilimi I, Giriş*, TDK Yayınları, Ankara, 2001, s. 137-138.

Ad konusu ve bu konudaki araştırmalar, ulusal oluşumların gündeme getirdiği ya da tetiklediği bir husus olmakla birlikte, ulusalcı perspektifle girişilen dil ve tarih çalışmalarıyla da yakından ilişkilidir. Ad konusu ideolojik anlamda her yonden biricikliğinin vurgulanmasına çalışılan ulusun tarihi ve dilinin geçmişi hakkındaki muhtemel ipuçlarını barındırması açısından oldukça önemlidir.² Bu doğrultuda tarihi kalıntılar ve eski metinler, öncelikli olarak yer adları (toponimi) ve kişi adları (antroponimi) başlıkları altında taranmıştır. Yer adlarının ulusun tarihinin aydınlatılması, hatta muhtemel zorlamalarla gtrlebildiği kadar eskilere götürülmesine katkısı söz konusuyken, aynı Şekilde kişi adlarıyla birlikte derlendiğinde dilin sadeleştirilmesi ve zleştirilmesine de katkısı büyüktür. Bu alışmada Cumhuriyet'in dil politikasıyla ilişkilendirilen “soyadı meselesi”, buna güzel bir örnek teşkil eder. Latin alfabesi, Medeni Kanun vs. ile Türkçe ad almak teşvik edilirken, Soyadı Kanunu'yla bu defa Türkçe soyadı almak yasal zorunluluk haline getirilir. Türklük vurgusunu örseleyen/ baskılayan yabancı adların (Arapça-Farsça) tasfiyesi sağlanarak (Hasan, Hüseyin, Ali adları yerine Alp, Mete, Oğuz vs.) milli bilince önemli bir katkı yapıldığı söylenebilir.

1.2. Adın/ismın tanımı

İsim, tekinin³ bir Őeyi⁴ dini, kültürel, bilimsel, sosyal vs. gibi sayısız pratik ve pragmatik referanslarla tanımlama, tanınır kılma çabasının bir ürünüdür. Bir bilimcede söylendiği gibi isim, esasında “Her Őeye lazım.” olan Őeydir. Bu yönüyle dilin temelinde yer alır. Doğada/çevrede benzer Şekilde bulunan sayısız Őey, dilin/ adın farklılaştırarak işlevsellik kazandırma fonksiyonuyla bilinirlik kazanır (mesela benzer katı özelliklere sahip cisimlerin, taş, kömür, elmas vs. Şeklinde farklılaştırılması). Bu mantık, aynı zamanda insanın türsel özgünlüğünü sağlayan dşnsellikten, tarihselliğe kadarki bütün referanslarını determine eden dilin de temel işleyiş meknizmasıdır.

“İsimler, varlık ve mefhumların, fiiller ise hareketlerin adlarını oluşturur. Zaten kainatta varlık ve hareket olmak üzere iki unsur vardır. Bu iki unsurdan birincisi canlı cansız, maddi manevi bütün varlıklar, mefhumlar, vasıflar, şahıslar, hadiseler, hlusa tek tek var olan, mekn ve zaman içinde bir yer işgal eden nesnelere dir. İkinci unsur ise bu nesnelere zaman ve mekn içindeki her türlü hareketleri, oluşları, yapış ve kılışlarıdır. İşte isim kökleri nesnelere

² örneğin dünyanın herhangi bir yerindeki Türkçe yer adları, kişi adları oralardaki Türk yaşayışına gönderme yapacağı için, tarih-dil teorileri ve bunların köken bilgisine açıklıklar getirecektir.

³ Adın genel itibariyle alınmayıp verildiği fikrine dayandırılan bu ıkarım, “Ad alınır mı, verilir mi?” konu başlığında detaylandırılacaktır.

⁴ Bu kapsama canlı, cansız bütün varlıklar, mefhumlar, hareketler, fikirler vs. girer.

kendilerinin fiil kökleri ise nesnelere hareketlerinin dildeki karşılıklarıdır.”⁵ Burada isimle, geniş anlamda fiil dışında kalan her şeyin (sıfat, zamir, zarf) kastedildiğini vurgulamakta fayda vardır. Fiillerin de isimlerin hareketlerini adlandırdığını, diğer bir deyişle onların da hareketlerin adları olduğunu düşünürsek, dili isimlerden ibaret bir yapı olarak tanımlamak da yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda dar ve geniş anlamda isim ayrımını vurgulamak maksadıyla, bundan sonra bu yazının yoğunlaşacağı, dar anlamda isim (özel isim, cins isim) için “ad” tabiri kullanılacaktır.

1.3. Adın ayırma ve bağlama görevi

Adların temelde ayırma görevi vardır. Bu farklılaştırmanın temel amacı ise, paradoksal şekilde içselleştirmektir. Buna kişi adları üzerinden bakıldığında, adın bu fonksiyonuyla öncelikle kişiyi ayırt edici kılarak belirttiği, sonrasında da atfedildiği anlam doğrultusunda onu tek tek fertlerin bilincine ve bir sosyal gruba (aile, toplum, devlet vs.) eklediği/tanıtıldığı görülür.

Toplumsal hayatın gelişmesiyle birlikte adın fonksiyonları da artar. İlk etapta dar bir çevrede bireyi vurgulayan ad, daha geniş ve kalabalık bir çevrede emsallerinden ayırt edilmesi için ikinci bir ada daha (soyadı ya da bunun yaygınlık kazanmadığı dönemlerde kişi adının, benzer görevi yapabilecek herhangi bir unvan, özellik, meslek, memleket vs. adıyla birlikte zikredilmesi gibi) gereksinim duyar. Bu şekilde bireyi modern çağda nüfus tesciline uyumlu hale getirerek, ona devlet katında vatandaşlık hak ve hukuku kazandırır ve bu bağlamda bireyin kamusal alandaki hareketliliğine meşruiyet sağlar.

1.4. Ad alınır mı, verilir mi?

Adın doğası gereği, genel itibarıyla alınmayıp verildiği söylenebilir. Dünyayı dil vasıtasıyla anlamlandıran insanın kendisi olduğu için, insan dışı varlıklar istisnasız bu kaideye tabidir; fakat insanın kendi adı konusunda çeşitli istisnalar söz konusudur. İnsanın kendisine ad vermesi, fizyolojik tekamülü ve devletle olan ilişkileri (nüfus tescili) bağlamında sorunlu bir süreçtir. İnsan hazır/yeterli bir düşünsel olgunluk ve dil becerisiyle dünyaya gelmediği için kendi adı konusunda ilk etapta belirleyici değildir. Bu durum nüfus tescili dolayısıyla modern çağda bir zorunluluğa dönüşürken, kişi öngörülen bir olgunluk seviyesine ulaştığında ise, kendi adı konusunda ya bu anlamda liberal yasa hükümlerine dayanarak ya da bu konudaki kısıtlamalar karşısında mahkeme kararıyla inisiyatif kullanabilmektedir. Esasında bireyin bu tasarrufları bile ana dili dolayısıyla bağlanmak zorunda kaldığı bir kültür ortamının ürünü

⁵ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul 2000, s. 109.

olacağı için, dolaylı olarak etki altındadır ve mutlak anlamda bağımsız bir tasarrufu söz konusu olmayacaktır.

Adın alınmayıp, verildiğine istisna bir durum ise, resmî soyadı uygulamalarıdır. Sözelimi ülkemizde 1934 yılında uygulamaya sokulan Soyadı Kanunu ile her aileye bir defaya özgü soyadı seçme hakkı tanınmıştır. Bu soyadlarını aynı soydan geldikleri için kullanmak zorunda olanların da yine yasa hükümleri ya da öngörülen geçerli mazeretler dolayısıyla mahkeme kararıyla soyadlarını değiştirme hakkı söz konusudur. Öte yandan evlilik durumunda kadının kendi soyadı konusundaki kısmi ya da tam tasarrufu (sadece kendi ya da eşinin soyadını kullanmanın yanı sıra her ikisini de bir arada kullanma hakkı) da adın alınmasına örnek teşkil eder.

1.5. Ad-soyadın kökeni ve ad ver(il)me

Adın yeryüzündeki varlığı, insanın yeryüzündeki varlığıyla paraleldir. Adem; kutsal metinlerde ilk insanın adı olarak geçer. Bu da başta dil bilim, antropoloji, nöroloji olmak üzere dilin kökeni konusunda ortaya atılan teorilerde, çeşitli bilim dallarının görüşlerinin yanı sıra kutsal metinleri de ön plana çıkarır. Çünkü ilk adın yaratıcı tarafından veriliyor olması (İlk ad koyucu, yarattığı yeni varlığa Tevrat'ta Adam, Kur'an ve İncil'de Âdem der.), bazı ayetsel izahatlar öncesi dilin semavi kökenine yönelik ilk açık vurgudur.⁶ Bu durum ayetlerle de tasdik edilir. Sözelimi Kuran'da "Ve (Allah) Âdem'e isimlerin tümünü öğretti."(Bakara /31) ayetinde geçen "esma(isimler)" tabiri, Yuhanna İncili'nin ilk ayetlerinde geçen: "Başlangıçta Kelam vardı" ifadesi, yine Tevrat'ın "ve adam her birinin adını ne koydu ise, canlı mahlukun adı o oldu. Ve adam bütün sığırlara ve göklerin kuşlarına ve kır hayvanına ad koydu" ayetleri dilin ortaya çıkışına yönelik semavi bilgiler olarak değerlendirilmektedir. Görüldüğü üzere dil, Kuran ve İncil'de doğrudan, Tevrat'ta insan icadı şeklinde dolaylı bir ihsan olarak vurgulanmaktadır.⁷

Esas itibariyle, dilin nasıl doğduğu konusu, modern dil bilimi ile bu bilime yakın olarak çalışan antropoloji ve nöroloji gibi bilim dallarının araştırma konusudur.⁸ Dilin köken

⁶ Yaratıcı, kendi adı/adları konusunda da tayin edicidir. Sözelimi Kuran'da Allah'ın sıklıkla bahsi edilen 99 adının tamamı olmasa da birçoğu yer almaktadır.

⁷ Dilin bir ihsan olarak vurgulanması dışında, dilsel çeşitlilik konusunda da çeşitli imalar söz konusudur. Hucurat 17'deki "Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık." ifadesi, dil farklılığının sebebine vurgu yaparak, insanlığın sayısız farklı dile bölünmüş olmasını, bir ceza olmanın ötesinde şükredilmesi gereken bir lütuf olarak gösterir.

⁸ Hidayet Aydar-İsmail Ulutaş, "Dilin Kökeni: Kur'an-ı Kerim ve Diğer Kutsal Kitaplara Göre Dil Olgusu" -<http://turkcede.org/dil-uzerine-yazilar/578>.

bilgisine yönelik dini söylemler, yine bu anlamda Âdem adının literatürde ilk kişi adı olarak geçiyor olması, bu konuda araştırma yapan bütün bilim dallarının ilgisini çekmektedir.

İnsanların daha kalabalık ve yerleşik hale gelmesiyle, toplumsal hayatta daha belirgin bir ayırt edilmenin gerekmesi ve aynı zamanda soyun devamlılığının sağlanması işlevini görmesi için ikinci bir ada ihtiyaç duyulmuştur. İşte soyadının köklerini, kişilerin adlarının önüne veya arkasına eklenen, daha çok ün veya lakap niteliğinde ya da kişinin ailesel, yöresel ilişkisini gösteren bu ikinci adlara dayandırmak mümkündür.⁹

Ad, bütün kültürlerde salt belirtme görevinin ötesinde hem adı verenin hem de adı alan kişinin ona atfettiği değerler bağlamında dikkat çekici bir anlam özelliğine/yoğunluğuna sahiptir. Mesela Arap geleneklerinde adın gökten indiği inancına binaen ad verilmeden evvel, fal bakılırken, eski Türklere kişiye kalıcı bir ad verilmesi için kişinin büyüüp bir kahramanlık göstermesi beklenirdi.¹⁰ İslam'da da buna önem verilir, ad verilmesi esnasında çeşitli dualar ve çocuğun kulağına ezan okunmasıyla desteklenen ritüeller tavsiye edilir. Hakikaten de adın verildikten sonra, insanın kişiliğiyle bütünleşme gibi önemli bir özelliği vardır. Onun için hemen her kültürde ad ver(il)meye kutsiyet atfedilerek kişiye doğru/uygun ad verilmesine dikkat edilir. Ada başlangıçta atfedilen anlam ve çağrışım değeri, kişinin karakter ve yaşam serüveni doğrultusunda giderek genişler. Nihayetinde ise ad, adeta kişinin yeryüzündeki hikâyesinin özeti olur.

Ad verilirken izlenen yol, genelde içinde bulunulan zaman ve mekânın nispeten objektif yansımalarının duyuşal anlamdaki ifadeleri ya da bunların subjektif yorumlarıdır. Başka bir ifadeyle insanın algılama ve muhakeme/ analiz etme yeteneğidir. Mesela ad verilecek kişinin belirgin bir özelliği, içinde bulunulan günün önemi, adı verenin etkilendiği önemli bir kişi, yine onun önem verdiği değerler gibi sayısız örneklerle bir ad arasında mantık ilgisi kurularak bağlamsallaştırma yapılabilir.

Başta soyadı olmak üzere, anne-baba adı, doğum tarihi vs. gibi tescil kaideleriyle benzersizliği sağlanan adın, insan-toplum ve insan-devlet ilişkilerinin karmaşıklaştığı modern çağımızdaki fonksiyonu hayati öneme sahiptir. “Gerçekten de ad, bir ev veya araba satın alırken okula kayıt yaptırırken, askere alınırken, evlenirken, bankada hesap açtırırken belgelerde karışıklığı ve yanlışlığı önleyen en önemli etkindir.”¹¹ Bununla birlikte nüfus tescil ve planlamasıyla modern devletin el attığı ad konusunun, salt toplum-devlet ilişkilerini

⁹ Bilal Cengiz, *Türk Hukukunda Ad ve Adın Değiştirilmesi*, Adalet Yayınevi, Ankara 2011, s. 7.

¹⁰ *Türk Ad Bilimi I*, s. 44

¹¹ *Türk Hukukunda Ad*, s. 18-19.

düzenleme amacı yoktur. Atfedildiği kültürel kodlarla, toplumun dil ve tarih bilincine katkı yapmakla kalmaz, bunun sonraki nesillere aktarımını da sağlar.

Devlet adını belirlenmesi konusunda çeşitli yasa hükümleriyle bazen “isim babalığı” rolü üstlenebilmektedir.¹² Bunun temelinde ise modern devletin “ulusal” niteliği yatmaktadır. “Özellikle 19. yüzyıldan itibaren tamamen ulusal saiklerle gerekçelendirilerek, merkezi devletler siyasal sınırları içerisinde kalan halkı türdeş bir bütün haline getirmek, bir başka ifade ile uluslaştırmak için yoğun bir çaba içerisine girdiler. Kendi siyasal sınırlarında meşru güç kullanma tekeline sahip devletler ulusal bir dil, ortak bir eğitim sistemi, zorunlu askerlik yükümlülüğü gibi nüfusu kendi içerisinde türdeşleştirici ve diğerlerinden farklılaştırıcı politikalar izlediler.”¹³ İmparatorluklar sonrasında ulusal politik vizyonla tarih sahnesine çıkan devletler, kuruluş esnasında ya da kuruluşunu tamamladıktan sonra ulusal niteliğin garantisini sağlayacak “ulusal kültür” inşasına giriştiler. Bu, ilk oluşumlarda istisnai doğal bir süreç şeklinde gelişirken, daha sonraları taklit edilebilir bir form haline geldi. Milli bilinç olarak da nitelendirilebilecek bu sürecin en önemli ayağını ise dil politikaları oluşturmuştur. Bu bağlamda hem konuyla ilişkisi hem de durumu örneklemesi açısından Cumhuriyet’in dil politikalarına bakılması faydalı olacaktır.

2. Milli Bilinç Bağlamında Ad Konusu

2.1. Dil planlaması ve Cumhuriyet'in dil planlaması

Ulusal kimlik duygusunu güçlendirmek, değiştirmek ya da ulusal sınırlar içerisinde sağlıklı bir iletişim gerçekleştirmek isteyen her devlet, özellikle çok dilli siyasal birimlerde yeni bir normun seçimi, değiştirilmesi, geliştirilmesi ve benimsetilmesi süreçlerini kapsayan dil planlamasına girişir. Heinz Kloss bu planlamayı, maddi planlama ve statü planlaması, Wurm ise içsel ve dışsal planlama olarak ayırır. Kloss’un maddi planlaması Wurm’un içsel planlamasına, statü planlaması ise dışsal planlamasına karşılık gelir. Buna göre içsel planlama (maddi planlama) bir dilin daha çok iletişimden kaynaklanan sorunlarını gidermeye çalışır ve söz konusu dilin somut formundaki değişikliği ifade eder. İçsel planlama da kendi içerisinde yaratıcı ve sınırlandırıcı müdahaleler şeklinde kategorize edilir. Yaratıcı müdahale yazılı olmayan bir dilin yazılı hale dönüştürülmesini, alfabe ve imlasının standart hale getirilmesini

¹² Kişinin adı üzerindeki hakkının bir kişilik hakkı olarak algılandığı çağımızda, devletin bu konudaki belirleyiciliği çeşitli eleştirilere sebebiyet vermektedir.

¹³ Hüseyin Sadoğlu, *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 20.

ve yeni sözcüklerin üretimini içerir. Sınırlandırıcı müdahaleler ise, coğrafi ve toplumsal farklılaşma karşısında standartlaştırmayı ya da dilin yabancı etkilerden temizlenmesi amacıyla özleştirmeyi ifade eder.

Dışsal planlama (statü planlaması), aynı siyasal sınırlar içerisinde bulunan ve birbirleriyle ilişki halindeki dillerin yasal statüsünü düzenlemeye yönelik bir müdahaleyi anlatır. Pratikte bu müdahale, kamusal yaşamın çeşitli alanlarından yalnızca bir dilin ya da çok sayıda dilin kullanılması kararının uygulanmasıdır. Örneğin resmî işlemlerin hangi dilde yapılacağı, eğitimin hangi dilde gerçekleştirileceği vs. dışsal planlama uygulamalarıdır. Özellikle sınırları içerisinde dilsel azınlıkları, göçmenleri barındıran devletlerde dışsal planlama bir zorunluluk haline gelir. Dışsal dil planlaması beraberinde uygulayıcısının tarzına göre iki farklı durum ortaya çıkarır: resmî tek dillilik (asimilasyonist strateji) ve çok dillilik. Resmî tek dillilik, azınlık dillerinin tedrîci bir şekilde kamu yaşamından kalkacağı varsayımından hareketle, bir devletin genellikle çoğunluğun konuştuğu dili resmî dil olarak belirlemesi biçiminde tezahür eder. Bu yöntem, resmî dilin dilsel azınlıklar tarafından benimsenmesi amacıyla yasaklayıcı da olabilir, özendirici de. Mesela; resmî dilin dilsel azınlıklar için zenginlik, güç ve prestij elde etmenin etkili bir aracı olarak işlev görmesi, özendirici bir etki yaratır. Resmî çok dillilik ise bir devletin siyasal sınırları içerisindeki birden fazla dile resmî statü tanınmasını, bu dilleri eğitim, iş dünyasında, devletin kimi fonksiyonlarında yasal olarak kullanılmasını ifade eder. Farklı uygulamaları olan çok dillilik prensibi, yüksek maliyetine rağmen ulusal bütünleşmenin daha etkili bir çözümüdür. Zîra eğitim, kültür ve ekonomik alanlardaki güvenceler ayrılıkçı eğilimlerin sönmesini sağlar.¹⁴

Bu bilgiler ışığında Güneş Dil Teorisi'ne kadar, Cumhuriyet'in dil konusunda yaptığı içsel planlamayı, şu şekilde kategorize etmek mümkündür:

Yaratıcı Müdahale	Sınırlandırıcı Müdahale
Alfabe Değişirme	Arapça-Farsça Sözcüklerin Tasfiyesi
Sözcük Derleme	
Sözcük Türetme	

Yaptığı devrimlerle ulus eksenli bir devlet niteliği belirleyen Cumhuriyet'in önder kadrosu, farklı etnik yapılardan teşkil nüfustan bir ulus yaratmaya çalışır. Farklılıkların ardıllandığı bu sistemde, öncelenen unsur ise Türk ulusal kimliğidir. Anayasal anlamda

¹⁴ *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, s. 37-44.

“vatandaşlık bağı” irtibatı dışında, devletin meşruiyetini sağlayacak ulusal kültürün oluşumu için de çeşitli adımlar atılır. Başvurulan araçlardan birisi de dildir. Amaç üç dilden mürekkep Osmanlıcaya karşı çağdaş bir ulus dili yaratmaktır.¹⁵ Bu konuda diğer devrimlerle ters düşmeyecek, bilakis onlara katkı yapacak adımlar atılır. Yeni devletin Batılı perspektifi bağlamında eskiyi (Osmanlıcanın sembolize ettiği Doğu ya da İslam medeniyeti) hatırlatacak dil bakiyelerinin temizlenmesine girişilir. Bunun ilk adımı Latin harflerinin kabulüdür.

Arap alfabesinin Türkçenin ses çeşitliliğini karşılamaması, nispi zorluğu dolayısıyla okuma yazma oranının düşük olmasındaki haklı ve gerçekçi sebeplerin dışında esas olanın, eskiyle köprüleri atmış yeni ve milli bir ulusun dilini oluşturmak olduğu açıktır. Bu anlamda tedrici olarak ilerleyen sürecin diğer bir aşaması da, dil konusunda devlete yol gösterecek bilim ve danışma kurullarının oluşturulmasıdır. Dil Encümeni, Dil Heyeti, Türk Dili Tetkik Heyeti; sırasıyla dil uygulamaları konusunda belirleyici olmuşlardır. III. Türk Dil Kurultayı'nda (24 Ağustos 1936) ortaya atılan ve zamanla benimsenen Güneş Dil Teorisi'ne kadarki dil uygulamalarına, dilin özleştirilmesine yönelik katı bir tasfiyeci anlayış hâkim olmuştur. Bu sınırlandırıcı müdahaleye karşın dilden çıkarılmak istenen Arapça-Farsça unsurların yerine halk ağzından sözcük derleme çalışması, yine Türkçe köklerden yeni kelimeler türetme şeklinde yaratıcı müdahaleler de söz konusudur. Sözelimi “er, subay, kurmay, genel, özel, evrensel, kutsal, ısı, ergenlik, kıvanç” gibi kelimelerin bizzat Atatürk tarafından türetildiği söylenir.¹⁶ “Halk ağzından söz derleme çalışmaları da yine Atatürk’ün imzasını taşıyan 21 Kasım 1932 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla başlamıştır. Devlet vazifesine dönüşen söz derleme faaliyetleri, illerde valilerin, ilçelerde kaymakamların başkanlığında Söz Derleme Heyetlerince yürütülür. Belediye başkanları, askeri birliklerin komutanları, eğitim ve sağlık personeli, bütün okullardaki müdür ve öğretmenler bu heyetlerin doğal üyeleridirler. Ayrıca Halk Fırkasının taşra birimleri ve halkevleri çalışmalara aktif olarak katılmışlardır. Böylece resmî ve yarı resmî çok sayıda kamu kurumunun on altı aylık çalışması sonucunda Türk Dili Tetkik Cemiyetinin merkezine toplam 129.792 fiş ulaştırılmıştır. Tarama çalışmalarına önce derleme fişlerinden başlanmış, ardından yerli ve yabancı Türkologların ve klasik Türkçe eserlerin gözden geçirilmesi suretiyle yaklaşık 125.000 tarama fişi elde edilmiştir. Bu çalışmanın sonuçları 1934 yılında *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları; Tarama Dergisi* adıyla yayınlanmıştır.”¹⁷ İçsel dil planlamasının

¹⁵ Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları, s. 295.

¹⁶ age., s. 246.

¹⁷ age., s. 243-244.

bu katı tutumu 1936'da III.Türk Dili Kurultayında ortaya atılan Güneş Dil Teorisi'yle¹⁸ hızını kaybeder ve esasında uç bir teori olmasına rağmen, dil planlamasında orta yolun bulunmasına katkı yapar. Bu dönemde en eski dilin Türkçe olduğu kabulüne istinaden dildeki yabancı unsurların tasfiyesine gerek duyulmaksızın, sadece etimolojik tahlillerine girilerek onların Türkçe oldukları kanıtlanmaya çalışılır.

Cumhuriyet'in dışsal dil planlamasının detayları ise daha çok yasa ve kanun hükümlerinde belirginleşir. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 2. maddesinde resmî dilin Türkçe olduğu, 12. maddesinde de Türkçe okuyup yazma bilmeyenlerin milletvekili seçilemeyecekleri ifade edilir.¹⁹ Türk hukukunda, Anayasa dışında muhtelif yasal düzenlemelerde de Türkçe kullanılmasına ilişkin hükümler yer almaktadır. “Yasal düzenlemelerin önemli bir kısmı eğitim alanına ilişkindir. Bununla beraber eğitim alanı dışında kalan çeşitli alanlarda ilgili mevzuatta da Türkçe kullanımı ile ilgili hükümler bulunmaktadır. Anayasada yer alan ‘kanunla yasaklanmış dil’ ifadesi 2001 yılında yapılan değişiklikle 26. maddeden çıkartılmıştır. Bununla beraber Siyasi Partiler Kanunu'nun 43. maddesinin III. fıkrasında, siyasi partilerin tüzük ve programlarının kanunla yasaklanmış dillere çevrilmesinin mümkün olmadığı belirtilmiştir. Hangi dillerin yasak olduğuna ilişkin bir kanun hükmü bulunmamaktadır.”²⁰ Bu madde birey ile devlet arasında cereyan edecek tüm eylem ve işlemlerin Türkçe olarak gerçekleştirileceği anlamına gelir ve açık bir şekilde dışsal planlamanın resmî tek dillilik prensibine vurgu yapar.

Bu yazının da konusunu teşkil eden soyadı meselesinin çıkış noktası olan Soyadı Kanunu'ndaki bazı hükümler, resmî tek dillilik (dışsal planlama) için alt yapı oluşturur. Yakın zamandaki bazı uygulamalar ise, (Türkçe okunuşu esas alınan Türkçe olmayan adların nüfus tescili, TRT 6 örneği, yerel dil ve edebiyatlarına yönelik üniversitelerdeki çalışmalar ve söz

¹⁸ Sesini düzen altına alan (...) insan, ilk defa güneşe karşı duyduğu sevgi, hayret, korku ve ilgisini ifade etmeye çalışmıştı. İlkel topluluklarda “güneş kültü”nün rolü de ilk anlamlı sözcüğün güneşe yönelmiş olmasını desteklemekteydi. Öte yandan fizyolojik araştırmaların gösterdiği gibi insanın doğal olarak çıkarabileceği ilk ses “a” sesi olmalıydı. Bu “a” sesinin sürekli tekrarlanması, sonunda yarım ünsüz ile birleşip “ağ” biçiminde (a, aa, aaa..=ağ) ilk sözcüğü ortaya çıkarmıştı. Böylece ilk insanın telaffuz ettiği anlamlı ilk sözcük, güneşin somut varlığını ifade için kullandığı “ağ” ile yine güneşe atfedilen birtakım nitelikler (güç, kudret, ışık, aydınlık, renk, bereket vb.) olmuştu. İşte bu noktada “ağ” sözcüğünün eski Türk lehçelerinde “yaratmak”, “renk değiştirmek”, “ışık”, “gök”, “zeka”, “ateş” anlamlarıyla kullanılması, ilk ilkel dilin Türkler tarafından yaratıldığının kanıtı sayılmaktaydı. Teorinin “Güneş-Dil Teorisi” olarak adlandırılmasının nedeni de buydu (*Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, s. 249).

¹⁹ age., s. 275-276.

²⁰ Nuray Ekşi, *Vatandaşlık Hukukumuzda Türkçe Olmayan Ad ve Soyadı Meselesi*, Beta Basım Yayım, İstanbul 2008, s. 45.

konusu dillerin ilköğretimde seçmeli ders olarak okutulması tasarıları vs.)²¹ resmî çok dilliliğe doğru bir gidiş izlenimi vermektedir.

2.2. Bir dil planlaması olarak Soyadı Kanunu

Cumhuriyet Dönemi'nde devrim/inkılap düzeyindeki birçok uygulamanın ilk sinyallerini Osmanlı Dönemi'nde görmek mümkündür. Nüfus konusu da böyledir. “İlk defa 1298 (1882) tarihli Nüfus Nizamnamesi gereğince yapılan nüfus yazımında kişilerin adlarının yanında, sanatı, şöhreti, baba adı ve ana adının yazılması Nizamname'nin 2'nci maddesinde hükme bağlanmıştır. Burada şöhret sözcüğünün aile adı anlamında kullanılması ile yazılı belgelerde ilk defa bir anlamda 'soyadı' yer almıştır. Ülkemizde Cumhuriyet'in kuruluşunu izleyen yıllarda yapılan hukuk devriminin en temel yasası olan ve kişiler arasındaki özel yaşam ilişkilerini düzenleyen Medeni Kanun'da soyadının kazanılmasına ve korunmasına ilişkin kurallara yer verilmiş olmasına rağmen Medeni Kanun'da soyadı taşımayı zorunlu kılan herhangi bir kural bulunmamaktaydı.”²² Medeni Kanun'un yanı sıra, harf devrimi de soyadı konusunda yapılacak düzenlemeye bir hazırlık evresi teşkil eder. Nitekim “1928 harf devriminden sonra çok sayıda kişi Türkçe ad almak için ad değiştirme talebinde bulunmuştur. Harf devriminin akışına uygun olarak adların Türkçe karşılıklarıyla değiştirilmesinin haklı sebep teşkil ettiği doktrinde ifade edilmiştir.”²³ Soyadı konusundaki bu ilk uygulamalar, 1934 yılında kabul edilen Soyadı Kanunu ile kesin hükme bağlanmıştır. Yasa ile “...herkese öz adından başka bir soyadı kullanma zorunluluğu getirilmiş, bu döneme kadar herhangi bir soyadı bulunmayanların ne şekilde soyadı kazanacağı da bu kanunda düzenlenmiştir. Bu kanunun 4. maddesi soyadı seçme vazifesi ve hakkını evlilik birliğinin reisi olan kocaya vermiştir. (...) Soyadı Kanunu'nun kabulü ile soyadı seçme hakkı, Kanun'un 7. maddesine göre iki yıl ile sınırlı tutulmuştur. Bu nedenle artık soyadının seçme yolu ile kazanılmasının uygulama imkânı kalmamıştır.”²⁴ Soyadı Kanunu'nun Cumhuriyet devrimleri arasındaki önemini; din, mezhep, sınıf ve altkimlik gibi ayrımları gizleyerek tek bir ulusal kimliğin içselleştirilmesi şeklinde vurgulamak mümkündür. Bu yönüyle Kemalizmin laiklik, halkçılık, ulusçuluk ilkeleriyle olduğu gibi²⁵ dil devrimiyle de yakından ilgilidir. “Atatürk, I. Türk Dili Kurultayından sonra Meclis kürsüsünden yaptığı konuşmada, Türk dilinin kendi benliğine, aslındaki güzellik ve zenginliğe kavuşması için, bütün devlet teşkilatımızın dikkatli, alakalı

²¹ Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Bitlis'in Güroymak ilçesinden bahsederken bölgenin eski adını (Norşin) tercih etmesini de, bu bağlamda bir adım olarak değerlendirmek mümkündür.

²² *Türk Hukukunda Ad*, s. 8-9.

²³ *Vatandaşlık Hukukumuzda Türkçe Olmayan Ad ve Soyadı Meselesi*, s. 34.

²⁴ *Türk Hukukunda Ad*, s. 39-40.

²⁵ *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, s. 256.

olmasını isteriz diyordu.”²⁶ Bu doğrultuda atılan adımlardan birisi de Soyadı Kanunu’dur. Toplumsal ve idari fonksiyonları dışında Kanun'a eklenen “Aile reisleri tarafından alınacak soyadlarının, her şeyden önce yabancı ırk ve millet isimlerinden olmaması gerekir.” sınırlaması; Bakanlar Kurulunun 24 Aralık 1934 tarihinde çıkardığı Soyadı Tüzüğü’nde “Yeni takılan soyadları Türk dilinden alınır” hükmüyle daha da belirgin hale getirilir. Bu eklemeler de gösteriyor ki Soyadı Kanunu 1936’da hız kesecek dilde özleştirme politikasıyla yakından ilgilidir. Bu doğrultuda dilin özleştirilmesi, Arapça-Farsça unsurlardan arındırılması için girişilen sözcük derleme çalışmalarının bir benzeri de ad konusunda yapılır.

“2525 Sayılı Soyadı Kanunu, 21 Haziran 1934’te kabul edilir. Bu arada sayıları fazla olmayan soyadı ile ilgili kitapların yanında doğrudan adlarla ilgili pek çok kitap yayımlanır.”²⁷ Bir yıl içerisinde sayısı onu bulan kitaplardan tespit edilenleri şunlardır: Abdi İbrahim Şevki, *Öz Türkçe Adları*; M. Cavit, O. Saffet, *Türk Adları*; M. Zeki Vural, *Öz Türkçe Kadın ve Erkek Adları*; Akın Karaoğuz, *Öz Türk Adları Kılavuzu I*; K. Ş. Orbay, *Öz Türkçe Adlar ve Sözler*; Erhan Sanater, *Soyadı Kanunu ve Öz Türkçe Adlar*; Niyazi Ramazan Yüregiroğlu, *Atalarımızın Adları*; Murat Uraz, *Türk Adları ; Öz Türk Adları*.

Bütün kitapların Soyadı Kanunu’ndan sonraki bir yıl içerisinde yayınlanması, bunların pratik referanslarının dışında, bu konuda bir devlet teşvik ya da müdahalesini muhtemel kılmaktadır. Hemen hemen bütün kitaplarda “öz” kelimesinin kullanılması, dildeki “özleştirme” politikasına gönderme yapar. Soyadı işlerinin yürütülmesi için organize bir çabanın ürünü olan bu ilk ad kılavuzlarından sonraki yirmi yıl boyunca yayınlanan tek kitap Emin Refik Kırış’ın 1939’da yayınladığı *Türk Adları* kitabıdır. Bir sonraki kitap Osman Özdemir’in 1959 yılında Konya’da yayınladığı *Türk Kadın ve Erkek İsimleri* adlı kitaptır. 1959’dan sonra bu konuda çeşitli yayımlar olmakla birlikte, 1990’dan sonra bu tür kitapların niteliklerinde belirgin bir farklılık ortaya çıkar. O da söz konusu kitapların çoğunluğunun İslamî geleneğe uygun ad verilmesiyle ilgili bilgilerin ağırlıklı olarak verildiği kitaplar olmasıdır.²⁸

Görüldüğü üzere Soyadı Kanunu, ilgili yasa hükümlerinden, ad soyadı kılavuzlarına kadar birçok yönden dil planlamasıyla yakından ilişkilidir. Soyadı Kanunu'nun dil konusundaki işlevini gösteren diğer bir husus da yasayla halka verilen 2 yıllık sürenin dolmasından sonra devletin aldığı idari tedbir kararıyla ortaya çıkar. Söz konusu idari

²⁶ *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, s. 255.

²⁷ *Türk Ad Bilimi I*, s. 50-52.

²⁸ *Türk Ad Bilimi I*, s. 54-55.

uygulama, bu yazının konusunu oluşturan Bingöl'deki öz Türkçe soyadlarının da varlık sebebi olduğu için, ayrı bir başlık altında değerlendirilecektir.

2.2.1. İdari tedbir olarak soyadı meselesi ve Bingöl örneği

Soyadının doğum, evlenme, evlat edinilme, seçme ve idari karar ile kazanılması gibi farklı alınma şekilleri vardır. Bunlardan idari kararlar soyadı verilmesi, Soyadı Kanunu'na göre süresi içerisinde seçme hakkını kullanmayanlara uygulanmıştır. "1934 yılında kabul edilen Soyadı Kanunu ile herkese soyadı seçmek hususunda iki yıl süre ile bir imkân tanınırken bu sürenin sonunda Soyadı Nizamnamesi'nin 29. maddesinde (25.03.2009-2009/14848 S.Tüz./9.madde ile mülga), bir soyadı seçmemiş olanlara vali veya kaymakam veya bunların memur edeceği kimseler tarafından soyadı seçilip o kişilerin Nüfus kütüklerine yazdırılması hükmüne yer verilmiş, bu suretle söz konusu süre içerisinde soyadı seçmeyen kişilerin soyadlarını idari bir karar ile alacağı kabul edilmiştir."²⁹ Bingöl'deki soyadları da büyük oranda bu yöntemle belirlenmiştir. Görüşülen bazı yetkililer, muhtemel bilgi ve belgeler konusunda arşiv taramalarına müsaade etmemekle birlikte, bu düşünceyi tasdik edici sözlü bilgiler vermişlerdir. Yapılan birçok görüşmede detaylarını bilmemekle birlikte, halk arasındaki genel kanaatin de bu şekilde olduğu görülmüş, soyadlarının yaşadıkları bölgeye gelen memurlar tarafından belirlendiği söylenmiştir. Nitekim 2007 yılında yayınlanan bir telefon rehberi³⁰ baz alınarak bu bağlama girebilecek soyadlarına bakıldığında, bazı soyadlarının dikkat çekici bir alfabetik seyir izlediği görülür. Aynı bölgede yaşayan insanların soyadları genelde aynı harfle başlayıp, bazen tek harf ile ayırt edilebilecek özellikler göstermektedir.

Yakın akrabalık derecelerine rağmen, her aileye farklı bir soyadı verilmesi de dikkat çekici bir durumdur. Bu, ulus yapılanmasıyla pek uyuşmayan, bölgedeki güçlü aşiret bağlarının zayıflatılmasına yönelik bir uygulama gibi durmaktadır.

O dönemde devletin dil ile ilgili uygulamalarından hareketle söz konusu memurların soyadı tayininde "öz Türkçeci" bir yaklaşımla hazırlanmış, tıpkı dil çalışmalarındaki gibi içinde halk ağzından derlenmiş Türkçe sözcüklerle birlikte Türkçe köklerden türetilmiş/uydurulmuş kelimelerin de olduğu isim kataloglarına başvurdukları söylenebilir. 1 Nisan 2010 tarihinde Cihan Haber Ajansı kaynak gösterilerek www.bingolonline.com sitesinde çıkan bir

²⁹ *Türk Hukukunda Ad*, s. 40.

³⁰ *Bingöl 2007 Alfabetik Telefon Rehberi*, Türk Telekom.

haber,³¹ Bingöl’le alakalı olmamakla birlikte, bir idari tedbir olarak ulaşım, iletişim ve okuma yazma oranının diğer bölgelere nazaran daha düşük olduğu Doğu bölgelerde³² daha fazla olmak üzere, muhtemelen bütün ülke sathında uygulanmış bu yönteme dikkat çeker. Haber şöyledir:

“Uydurma soyadları köylüleri zora soktu

Köylüler, Soyadı Kanunu çıktığı zaman bölgeye gelen nüfus memurlarının ellerindeki deftere bakarak sırayla soyadı verdiğini iddia etti. Vatandaşların en büyük sıkıntısı ise soyadlarının çoğunun anlamsız olması.

Batman merkeze bağlı Demiryolu (Tilmerç) köyünde yaşayan bütün ailelerin soyadı `T` harfi ile başlıyor.

Köydeki soy isimlerden bazıları şöyle: `Tago, Tegrek, Tekik, Tekşut, Teleke, Tengiz, Terece, Tergek, Tezdiğ, Tınığ, Tidim, Tigrik, Tikit, Tikiz, Tilim, Tındaş, Tingez, Tingo, Tinig, Tiren, Tirman, Tişik.`

Demiryolu köyünün bölgede kullanılan Kürtçe ismi `Tilmerç`. Nüfus memurları bundan esinlenerek soyadlarını `T` harfinden vermiş. 320 öğrencisi bulunan Demiryolu Köyü İlköğretim Okulundaki öğrencilerin yüzde 70’inin soyadı `T` ile başlıyor. Farklı olanlar ise ya sonradan köye gelmiş ya da dava açarak soyadını değiştirmiş.

Köy Muhtarı Ekrem Beydüz, soyadlarının rastgele yazıldığını belirterek `Soyadı Kanunu sırasında köyümüze gelen nüfus memurları, köyümüzün Kürtçe isminin Tilmerç olması nedeniyle herkese `T` ile başlayan soyadı verdi. Verilen birçok soyadının da anlamı yok.` dedi.”

Referans alınan telefon rehberindeki soyadlarının izlediği alfabetik seyir göz önünde bulundurulduğunda, yukarıdakine benzer bir uygulamanın Bingöl’de de olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Bunun en bariz örneği bazen tek harf farklılığına kadar inen, fonetik

³¹ Yayın tarihinin 1 Nisan olması, haberin mizahi içeriğinden yararlanmak istendiği izlenimini vermektedir. Yine Batman’la alakalı bir haberin Bingöl’le hangi yönden ilişkilendirildiği vurgulanmamakla birlikte, bunun soyadlarıyla alakalı benzer bir durumun Bingöl’de de olduğuna/yaşandığına yönelik örtük bir ima olması muhtemeldir. Bunun dışında arama motorlarına çeşitli anahtar kelimeler girildiğinde, elektronik ortamda konuyla ilgili çıkan sonuçlardan biri de www.bingolhaber.com adlı sitede 5 Ekim 2010 tarihinde yayınlanan “Soyadı Kanunu Değişikliği Meclis’te” başlıklı birkaç satırlık haberdir. Bunun dışında kayda değer bir bilgiye rastlanmamıştır.

³² Sözelimi, DİE verilerine göre 1935’te merkez ve yedi ilçesiyle nüfusu 62.924 olan Bingöl’de, 1940 yılına gelindiğinde okuma yazma oranı erkeklerde %6.4, kadınlarda ise %1’dir (Akif Arda, *Bütün Yönleriyle Çewlik Bingöl, Doz Yayıncılık*, İstanbul 2006). Okuma yazma oranının yanı sıra, yayla hayvancılığı dolayısıyla yaygın olan göçebe kültür de merkezden gelen haber ve gelişmelerden bölge insanının zamanında haberdar olmasını engellemiştir.

benzerliklerdir. Yapılan incelemede hemen her harfte, birbirlerinin türevleri sayılabilecek adlara tesadüf edilmiştir. Bazıları aşağıda listelenmiştir:

Arik	Basugay	Elaltunteri
Aris	Basuğuy	Elaltunterin
Ariş	Başuğuy	Elbahadır
Aruk	Burtaçkıray	Elgörmüş
Ayık	Burtakoçin	Elhakan
Ayık	Burtakuci	Maybarskan
Atkovayçin	Burtakucin	Maybasan
Atkovayçin	Burtakuçi	Maybasilcan
Ayceman	Burtakuçin	Maybasilgan
Ayçeman	Burtankoçi	Tokay
Barcadurmuş	Burtankoçin	Tokiz
Barçadurmuş	Burtkoçin	Tokuş
Barcedoğmuş	Cucuboğa	Toluay
Barçedoğmuş	Cücüboğa	Tomaka
Barçturmuş	Elaldı	Tongilli
Basatuğrul	Elaltıntaş	Tonkaba
Basayoğul	Elaltunbay	Ulcay
Basılgan	Elaltunkara	Ulgay
Basılganay	Elaltuntaş	

Yapılan incelemede, yukarıdakilere benzer türetmelerin en fazla “b” harfinde yapıldığı görülmüştür. Bu türden soyadı çeşidi fazla olmakla birlikte, söz konusu adlar, “aydın, bayram, bulut, çelik, demir, kılıç, yıldız” gibi anlam yönünden daha açık soyadları kadar yaygın değildir.³³ Bu adların tek harf farklılığıyla değişmesi, türetmenin açık kanıtı olmakla birlikte, söz konusu adların tayininin tek elden gerçekleştiğinin de ispatıdır. Birbirinin varyantı olan ad

³³ Örneğin “aydın” rehberde yaklaşık yüz ailenin adı durumundayken, “basuğuy” sadece birkaç ailenin adı durumundadır. Bunda söz konusu adların kişiler tarafından (daha muteber görüldükleri için) seçilmiş olma ihtimalinin yanı sıra, sonradan yapılmış olan soyadı değişikliklerinin de etkili olduğu söylenebilir.

sayısının fazlalığı, işi ada karar verenin anlık tesadüfi bir kararı olmaktan çıkararak, referans alınmış belli bir isim kataloguna işaret eder. Bu muhtemelen, yasal süre içerisinde soyadı almamış ailelere, idari tedbir olarak soyadı verilmesi için hazırlanmış öz Türkçe adlar ve bunlardan türetilmiş/uydurulmuş kelimelerin olduğu bir ad/soyadı katalogudur. Nüfus memurları, gittikleri her yerde bu isim kataloglarından belli bir mantık ve sistematik doğrultusunda faydalanmışlardır. Sözelimi bir bölgeye “b” harfiyle başlayan soyadları verilirken, başka bir bölgeye “c” harfiyle başlayan soyadları, alfabetik sıraya göre verilmiştir.

Dil devriminden bahsedilirken halk ağzı ya da eski Türkçe metinler referans alınarak sözcük derlendiği ve bu öz Türkçe köklerden kelime türetimi yapıldığı söylenmişti. İsim kataloglarında da, incelenen rehbera yansıdığı kadarıyla, aynı yöntemin takip edildiği görülmüştür. Derlenmiş öz Türkçe bir ad referans alınarak, kelimenin birçok varyantı türetilmiş, bu ise doğal olarak, ortaya ciddi bir anlam sorunu çıkarmıştır. Bu nedenle bir kök referans alınarak türetilmiş kelimeler, ya da iki farklı kökün gelişigüzel birleştirilmesine çoğu zaman anlam atfetmek oldukça güçtür. Bu zorluklara rağmen, telefon rehberindeki bazı soyadlarının Türkçe köken bilgisi için bir inceleme yapılarak, söz konusu adların çeşitli etimolojik sözlüklerdeki karşılıklarına bakılmıştır. İncelenen soyadları ve kaynaklarda geçen anlamları şu şekildedir:

Anşin: Ansin- “Halk ağzında ‘İşleri oluruna bırakmak; söz söylemek isterken söyleyememek, tutulup kalmak’ şeklindedir.” (Tuncer Gülensoy “Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü”)

Bağatarhan: Bağa 1. Kağlumbağa; 2. Kaplumbağanın kabuğu (*Tarama Sözlüğü*); 3. Kaplumbağa. Türkiye Türkçesinde üaplu baúa > kaplumbağa (Tuncer Gülensoy “Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü”); **Tarhan** ~ **Tarkan** Kişi adı ; İslamıktan önce verilmiş olan bir addır, ‘bey’ demektir. (*DLT*) (Tuncer Gülensoy “Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü”)

Berdibek: Berdi Bataklıklarda yetişen bir tür saz, hasır otu, kova (Hasan Eren *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*); **Bek** 1. Sert, katı; 2. Sağlam (*TDK Türkçe Sözlük*); 3. Avcının saklanıp av hayvanı beklediği yer, pusu (*Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*)

Bülüktemür: Bülük 1. Tavuk; 2. Bölük; 3. Çocukların erkeklik oğani (*Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*); 4. “bülük(bilik) ‘piliç’ Eren’e göre, kümes hayvanlarını çağırarak için kullanılan bili bili (> bülü bülü) gibi birtakım çağırma kelimelerden –k küçültme

ekiyle kurulmuştur. Ağızlarda ‘piliç’ olarak geçen biliç > bülüç (>bülüş) de –ç küçültme ekiyle kurulmuş bir türevidir. (*Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*); **Temür Demir** (*Kişi Adları Sözlüğü*)

Cav ~ Caf: **Cav** 1. Büyük çuval; 2. Savaş, düşman; 3. Balık ağı örmeye yarayan mekik; 4. Yağ; 5. Hayvanların erkeklik organı (*Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*); 6. Yüksek ses; 7. Haber; 8. Şöhret, nam (*Tarama Sözlüğü*); **Caf** 1. Halk ağzında “sert mizaçlı”; 2. Çok süslü kadın (Sevan Nişanyan *Sözlerin Soyağacı*)

Cucuboğa: **Cucu** 1. Tandırda pişirilen pide; 2. Bir çeşit ağustos böceği; 3. Çocuk dilinde “kuş”; 4. Tavuk vb. çağırmakta kullanılan ünlem; 5. Halk ağzında “semerci” (*Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*); **Boğa** 1. Damızlık erkek sığır (*Türkçe Sözlük*); 2. Damızlık erkek sığır; 3. Bal yapan dişi arı (*Kişi Adları Sözlüğü*)

Çamuka ~ Camuka: **Camuka** Küçük hamsi (*Türkiye Türkçesi Ağızlar Sözlüğü*); **Çamuka** 1. Rum. Gümüş balığına benzer bir balık (*Güncel Türkçe Sözlük*); 2. Lat. Atherina hapsedus (*Asalakbilim Terimleri Sözlüğü* 1970, *Biyoloji Terimleri Sözlüğü* 1998, *Su Ürünleri Terimleri Sözlüğü*, *Zooloji Terimleri Sözlüğü*1963)

Çavlı: 1. Henüz ava alıştırılmamış doğan yavrusu (*Güncel Türkçe Sözlük*); 2. Şahin kuşu (*Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*); 3. Şöhretli, meşhur (*Tarama Sözlüğü*); 4. Ünlü, şanlı; henüz ava alıştırılmamış doğan yavrusu (*Kişi Adları Sözlüğü*)

Çibik: 1. Cıvcıv; 2. Alkış (*Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*); 3. “(çepik)(yerel) ‘alkış, el çırpma’ Ağızlarda çipik, cibik, şepik, şipik, olarak da geçer. Dankoff’a göre Ermeniceden alınmıştır. Yalnız Anadolu ağzlarında kullanıldığı göze çarpıyor.” (*Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*)

Çur: 1. Kumarda kaybedene verilen son hak ve bir miktar para; 2. Bir çeşit oyun; 3. Sarışın, açık renkli; 4. Kapıp kaçma (*Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*); 5. Su (*Sözlerin Soyağacı*)

Dirik: 1. Az pişmiş, diri; 2. İshal; 3. Sincap, böğürtlen (*Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*); 4. Diri, canlı, yaşayan, sağlıklı (*Kişi Adları Sözlüğü*)

Gafgar: (gafgarıt) (Kıbrıs) ‘enginar’ (*Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*)

Kera: (Kerağ) Halk ağzında ‘kenar, kıyı’ (Tuncer Gülensoy *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*)

Tokiz: 1. Dokuz; 2. Kalın ve sık dokunmuş kumaş (*Kişi Adları Sözlüğü*); 3. tokı(u)- dokumak (*Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*)

Yalman: 1. Eğik, eğinik, mail; 2. Sarp, dik; 3. Kesici ve batıcı araçların kesen ve batan bölümü (*Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*)

Sonuç

Dünyayı dil vasıtasıyla anlamlandıran insanın kendisi olduğu için, kendi adını, bazı istisnalar dışında, alamaz, ad kendisine verilir. Bu bağlamda birçok kültürde kutsiyet atfedilen kişi adı konusunda, otantik yaklaşımlar söz konusudur.

Ad, ulusal oluşumların paralelinde önem kazanmış bir konudur. Adın, milli kimlik ya da milli bilinç bağlamında ulusun dilinden olması/ alınması için direkt ya da dolaylı devlet müdahalelerinden söz edilebilir. Devlet bu konuyu dil planlaması kapsamında işler. Bu durum, adın bir kişilik hakkı olarak görüldüğü çağımızda ciddi bir eleştiri konusudur.

Ad, milli tarih ve dil çalışmaları için aynı zamanda anıtsal bir hüviyet taşır. Dünyanın herhangi bir yerinde, herhangi bir ulus dilindeki adlar, o ulusun tarih ve dil süreçlerine de ışık tutar.

Adın yeryüzündeki varlığı, ilk insanın ve dilin yeryüzündeki varlığıyla paraleldir. Bu bağlamda dilin kökeniyle alakalı teorilerde başvurulması gereken önemli bir kıstastır.

Soyadı konusu, ulusal devletin toplumu organize etme iddiasının, bir yönüyle de karmaşıklaşan toplumsal ilişkilerin düzenlenme gereğinin bir sonucu olarak, nüfus tescili meselesini ortaya çıkarır. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti tarihine bakıldığında, söz konusu düzenlemenin 1934 yılında kabul edilen Soyadı Kanunu ile yapıldığı görülmüştür. İlgili yasayla halka “Türk dilinden alınması” koşuluyla nispi bir soyadı seçme hakkı tanınmış, iki yıl içerisinde bu hakkı kullan(a)mayanlara ise “idari tedbir” olarak kendisi soyadı vermiştir. Bu soyadı tayini, valilikler ve kaymakamlıkların güdümünde ve öz Türkçe isim katalogları referans alınarak gerçekleştirilmiştir. Çoğunun “b” harfiyle başlaması gibi büyük fonetik benzerlikler gösteren, bu yönüyle birbirinin türevi gibi gözükten, günlük ve yazı dilinde kullanılmadıkları için de telaffuz ve anlam sorunu olan Bingöl’deki soyadları da büyük oranda bu yöntemle belirlenmiştir.

Kaynaklar

Arda, Akif, *Bütün Yönleriyle Çewlik Bingöl*, Doz Yayıncılık, İstanbul 2006.

Aydar, Hidayet; Ulutaş, İsmail, “Dilin Kökeni: Kur'an-ı Kerim ve Diğer Kutsal Kitaplara Göre Dil Olgusu” <http://turkcede.org/dil-uzerine-yazilar/578>

Bingöl 2007 Alfabetik Telefon Rehberi, Türk Telekom.

Cengiz, Bilal, *Türk Hukukunda Ad ve Adın Değiştirilmesi*, Adalet Yayınevi, Ankara 2011.

Eren, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Kişisel Yayınlar, İstanbul 1999.

Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul 2000.

Ekşi, Nuray, *Vatandaşlık Hukukumuzda Türkçe Olmayan Ad ve Soyadı Meselesi*, Beta Basım Yayım, İstanbul 2008.

Eyuboğlu, İsmet Zeki, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yayınları, İstanbul 2004.

Gülensoy, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

Nişanyan, Sevan, *Sözlerin Soyağacı*, Everest Yayınları, İstanbul 2010.

Sadoğlu, Hüseyin, *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

Sakaoğlu, Saim, *Türk Ad Bilimi I, Giriş*, TDK Yayınları, Ankara 2001.

Sami, Şemseddin, *Kamus-ı Türkî*, Türk Dil Kurumu Yayınları (Haz.Paşa Yavuzarslan), Ankara 2010.

Türkçe Sözlük (11.Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

www.bingolhaber.com

www.bingolonline.com